

МУЗЕЄЗНАВСТВО

УДК: 069[745/749+62](477.85),,1888/1935”

Іван Сандуляк

УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОМИСЛОВОГО МУЗЕЮ У ЧЕРНІВЦЯХ (1888-1935 рр.)

У статті автор розглядає питання, пов'язані з утворенням та діяльністю Промислового музею у Чернівцях протягом 1888 – 1935 рр. Автор також подає інформацію стосовно зведення будівлі музею, наводить прізвища майстрів, які виконували будівельні роботи, висвітлює фінансові аспекти щодо витрат під час будівництва. Крім того, у статті використовується чималий пласт автентичних архівних документів, котрі ілюструють види, форми та напрямки діяльності Буковинського промислового музею. Розглядається Статут музею, Положення відносно умов його функціонування, аналізуються кошториси, які відображали фінансовий стан закладу у виділений період, характеризується листування адміністрації, використовується інформація, що міститься у протоколах засідань музею, наводиться різний актовий матеріал економічного і службового характеру.

Окрема увага в публікації приділяється маловідомій інформації, відображеній у щорічних музейних звітах австрійського періоду, де достатньо ґрунтовно репрезентовані експозиційна тематика і робота музейних виставок, діяльність примузейних навчальних курсів народних промислів та ремесел, з фіксуванням відповідних фінансових операцій. Разом з тим автор подає прізвища керівників цих курсів, розклад роботи, спеціалізацію й тарифи за навчання.

Ключові слова: Буковина, Чернівці, Промисловий музей, музейні експозиції, музейні колекції та експонати, Статут музею, виставки, навчальні курси, музейний кошторис.

Іван Сандуляк

СОЗДАНИЕ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННОГО МУЗЕЯ В ЧЕРНОВЦАХ (1888-1935 гг.)

В статье автор рассматривает вопросы, связанные с созданием и деятельностью Промышленного музея в Черновцах на протяжении 1888 – 1935 гг. Автор также подаёт информацию относительно строительства музея, упоминает фамилии мастеров, которые осуществляли строительные работы, освещает финансовые аспекты относительно затрат во время строительства. Кроме того, в статье используется обширный пласт аутентичных архивных документов, которые иллюстрируют виды, формы и направления деятельности Буковинского промышленного музея. Рассматривается Устав музея, Положения относительно условий его функционирования, анализируются сметы, которые отображали финансовое положение учреждения у выделенный период, охарактеризовывается

переписка администрации, используется информация, которая фигурирует в протоколах заседаний музея, приводится разный актовый материал экономического и служебного характера.

Отдельное внимание в публикации уделяется малоизвестной информации, отражённой в музейных ежегодниках и отчётах австрийского периода, где достаточно основательно представлены экспозиционная тематика и работа музейных выставок, деятельность примузейных учебных курсов народных промыслов и ремесел, с фиксированием соответственных финансовых операций. Вместе с тем автор подаёт фамилии руководителей этих курсов, график работы, специализацию и тарифы за обучение.

Ключевые слова: Буковина, Черновцы, Промышленный музей, музейные экспозиции, музейные коллекции и экспонаты, Устав музея, выставки, учебные курсы, музейная смета.

Ivan SANDULYAK

FORMATION AND ACTIVITIES OF THE INDUSTRIAL MUSEUM IN CHERNIVTSI (1888-1935).

The article studies issues related to the formation and activities of the industrial museum in Chernivtsi during the period of 1888 – 1935. The author also provides the information regarding the construction of the museum building, gives the names of artists who performed construction work, he also highlights the financial aspects of the expenditure during the construction period. In addition, the article reveals a considerable amount of authentic archival documents that illustrate the types, forms and activities of Bukovyna Industrial Museum. The Statute of the Museum and the provisions regarding the terms of its operation are provided, the estimates that reflected the financial condition of the institution in the studied period are analyzed, the administration correspondence is characterized, the information contained in the minutes of the meetings of the museum is used, different assembly material of economic and office character is provided.

Special attention is paid to minor publications of the information reported in the annual reports of Austrian museum period, which represented quite thoroughly exhibition themes and the work of museum exhibitions, activities of the museum courses in handicrafts and crafts, the recordings of relevant financial transactions. However, the author gives the names of the heads of these courses, schedule, and the fees for specialization training.

Furthermore the author focused on the scientific and practical activities of the museum. He also highlighted several priority areas of work – scientific exposition, organizing and conducting various exhibitions and the work of different training museum courses in handicrafts.

Keywords: Bukovyna, Chernivtsi, Industrial Museum, museum exposition, museum collections and exhibits, The Statute of the Museum, exhibitions, training museum courses, museum estimate.

Територія Буковини за багатьма ознаками – це унікальний край, де протягом багатьох століть формувались строкати, однак органічно поєднані етнічні, релігійні, політичні, культурні традиції, носіями яких стало населення регіону. Разом з тим його історичні реалії пов'язані з відповідними геополітичними впливами, що визначали роль і напрямки розвитку Буковини на міжнародній арені в різні епохи й різні часи, зокрема, коли край перебував у складі середньовічного Молдавського князівства, належав Габсбурзькій короні та королівській Румунії, входив до складу Української РСР (північна частина), а з 1991 р. – став складовою незалежної України.

Як відомо, мультикультурний простір (за умови, що він є притаманним відповідному регіону) породжує підвищену цікавість не лише з боку дослідників, а й мотивує високий рівень відвідуваності туристами – і вітчизняними, і зарубіжними. Означені тенденції у свою чергу обумовлюють попит та сприяють появі й активному розвитку музейної справи. Буковина теж не стала винятком. Підтвердженням слугує поява на терені краю музеїв ще з середини позаминулого століття. Одним з перших таких музеїв став Промисловий музей, відкритий у Чернівцях наприкінці 80-х рр. XIX ст. Його метою стало відображення рівня розвитку промислового виробництва, яке було досягнуте в останні десятиліття XIX – на початку XX ст. у краї, державі й провідних (у науково-технічному плані) країнах Європи. Крім того цей відомий чернівецький музей через свої експозиції та виставки наочно демонстрував кращі зразки тогочасних промислових виробів, а також сприяв популяризації передових технічних інновацій, запроваджених у різних сферах європейського індустріального виробництва на межі століть.

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день історія діяльності Буковинського промислового музею так і не стала предметом окремого наукового дослідження. Така ситуація об'єктивно актуалізує необхідність розгляду питань, пов'язаних з вивченням особливостей функціонування Промислового музею у Чернівцях протягом усього періоду його існування.

Характеризуючи джерельну базу, необхідно відзначити, що серед писемних джерел, де відображена історія утворення та діяльність Промислового музею, в першу чергу варто виділити пласт документів з Державного архіву Чернівецької області. Зокрема, це листування керівництва Промислового музею Буковини про затвердження йому щорічної субвенції з державної скарбниці у 1893 р. [1]. Цікава

МУЗЕСЗНАВСТВО

інформація міститься в окремій справі про передачу земельної ділянки, яка належала магістрату Чернівців, а саме – Комітету з організації будівництва Промислового музею Буковини, що займався означеним питанням протягом 1893-1894 рр. [4]. Не менш важливі свідчення відображені в офіційному клопотанні Міністерства фінансів Австро-Угорської імперії про видачу субвенції Промислового музею м. Чернівці для завершення будівництва у 1895 р. [3].

В архіві також є окремі матеріали й справи, вже пов'язані з безпосередньою діяльністю Буковинського промислового музею за 1897-1920 рр., це – Статут музею, Положення стосовно умов його функціонування, кошториси, які відображають фінансовий стан закладу у виділений період, листування адміністрації, протоколи засідань, різний актовий матеріал економічного і службового характеру [5]. Варто додати, що у справі № 17833 – „Ювілейне видання книги про діяльність Промислового музею м. Чернівці, випущеної у зв'язку з 10-річчям від його заснування”, зберігається друковане (рукописний варіант додається) ювілейне видання книги про діяльність Промислового музею м. Чернівці з нагоди 10-річчя його заснування [2].

Чимало важливої інформації, пов'язаної зі створенням Комітету з організації музею, підготовкою відповідної документації та розробки музейного Статуту, будівництвом цього закладу, збиранням й експонуванням його колекцій, фігурує у тогочасній місцевій періодиці, зокрема, у чернівецьких газетах „Буковина” [6;7;8], „Буковинське віче” [10] і „Czernowitzer Zeitung” („Чернівецька газета”) [23;24;25].

Окремої джерелознавчої уваги заслуговує маловідома інформація, відображена в щорічних музейних звітах австрійського періоду, де ґрунтовно висвітлюються тематика і робота музейних виставок, діяльність примузейних навчальних курсів народних промислів та ремесел, з фіксуванням відповідного кошторису, подаються прізвища керівників цих курсів, розклад роботи, спеціалізація, тарифи за навчання тощо [20;21].

Також важливим джерелом слугує збірка поштівків з колекції Геннадія Янковського із зображеннями Чернівців австрійського періоду [16]. В даній книзі репрезентовані рідкісні фотографії, картини, малюнки та гравюри, зафіксовані на чернівецьких поштових листівках, де зображені приміські краєвиди, вулиці, палаци, муніципальні будівлі та архітектурні пам'ятки згадуваної епохи, у тому числі – музеї. Варто також додати, що першими видавцями листівок у Чернівцях були Леон Кьоніг, Зігмунд Ягер, Йозеф Горовіц [16, с. 5].

В межах виділеної проблематики роль джерела відіграють і путівники, де так само містяться свідчення про різні чернівецькі музейні заклади. Прикладом слугує достатньо змістовний та інформативний путівник знаного буковинського історика, етнолога та журналіста І. Чеховського „Прогулянка Чернівцями та Буковиною” [17], який побачив світ у 2007 р. Поряд з низкою інших цікавих фактів, що стосуються архітектурних перлин краю та містобудівництва, у своїй книзі автор подає стисле повідомлення стосовно Буковинського промислового музею за часів Австрійської доби [17, с. 140]. Разом з тим, не меншу фактологічну цінність для розкриття означеної теми відіграють довідники. Зокрема, варто виділити довідник туриста-краєзнавця „Чернівці: 100 відомих адрес” [18], укладений чернівецьким краєзнавцем Н. Шевченко, в якому авторка вмістила відповідні ілюстровані статті з інформацією про історичні об’єкти міста. Серед них є інформація й про Промисловий музей.

Огляд історіографії, присвяченої утворенню та діяльності Промислового музею у Чернівцях наприкінці ХІХ – першій половині 30-х рр. ХХ ст., дозволяє констатувати: на сьогоднішній день вона ще залишається значною мірою поверховою і фрагментарною, з домінуванням науково-популярної форми викладу. Разом з тим, існує порівняно незначна кількість фахових наукових публікацій, де автори в узагальненому або схематичному вигляді подають інформацію про вищезазначений музейний заклад.

Серед краєзнавчої літератури початку ХХ ст. в першу чергу варто виділити оригінальну роботу відомого австрійського історика Раймунда Фрідріха Кайндля “Історія Чернівців з найдавніших часів до сучасності”, яка була видана 1908 р. у Чернівцях з нагоди 500-річного ювілею першої згадки про столицю Буковини. В ній науковець крім того, що висвітлив минуле міста в різні історичні періоди, описав його культурно-освітній розвиток, розповів про спорудження міських церков, згадав також роки зведення Промислового музею у Чернівцях [11, с. 260].

У подальшому, на жаль, акцентованих в науковому плані досліджень, де би розглядалась історія музею, здійснено не було. Й лише на початку 90-х рр. ХХ ст., зі здобуттям Україною незалежності, музеєзнавчі студії в краї набули актуальності. Так, цієї тематики у своїх наукових доробках чи не вперше торкнувся чернівецький історик-краєзнавець Д. Танашик. Зокрема, він подав деякі стислі відомості щодо виникнення, розвитку та діяльності Буковинського промислового музею в австрійську й румунську добу [13; 14]. Історія цього музею частково також відображена

МУЗЕЄЗНАВСТВО

у спільних статтях директора Чернівецького обласного краєзнавчого музею О. Затуловської та викладача Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича І. Піддубного [9;10]. У цих публікаціях йдеться про прийняття Статуту музею, обрання правління, призначення директора, проведення перших музейних виставок. Авторитетна чернівецька дослідниця М. Никирса у своїй монографії „Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ” [12] подає дещо ширшу інформацію стосовно закладання наріжного каменю під будівництво музею, згадує прізвища майстрів, які виконували будівельні роботи, фіксує фінансові витрати, виділені на зведення музею. Крім того, дослідниця яскраво описала офіційне відкриття музею та його перші експозиції.

Переходячи до безпосереднього висвітлення питань, пов'язаних з історією музею, необхідно звернути увагу, що ініціатором створення Промислового музею в Чернівцях був директор Державної промислової школи Йозеф Ляйцнер (1833-1895), який 24 березня 1883 р. офіційно звернувся із запитом до Торгово-промислової палати Буковини щодо організації Промислового музею в Чернівцях. У його письмовому зверненні обґрунтовувалася необхідність створення такого музею, який мав сприяти промислового розвитку краю, а також автор висловлював свою готовність допомагати у створенні такої інституції. Й. Ляйцнер пропонував зарезервувати для музею кілька приміщень у будові промислової школи, яка на той час будувалася [21, с. 12-13].

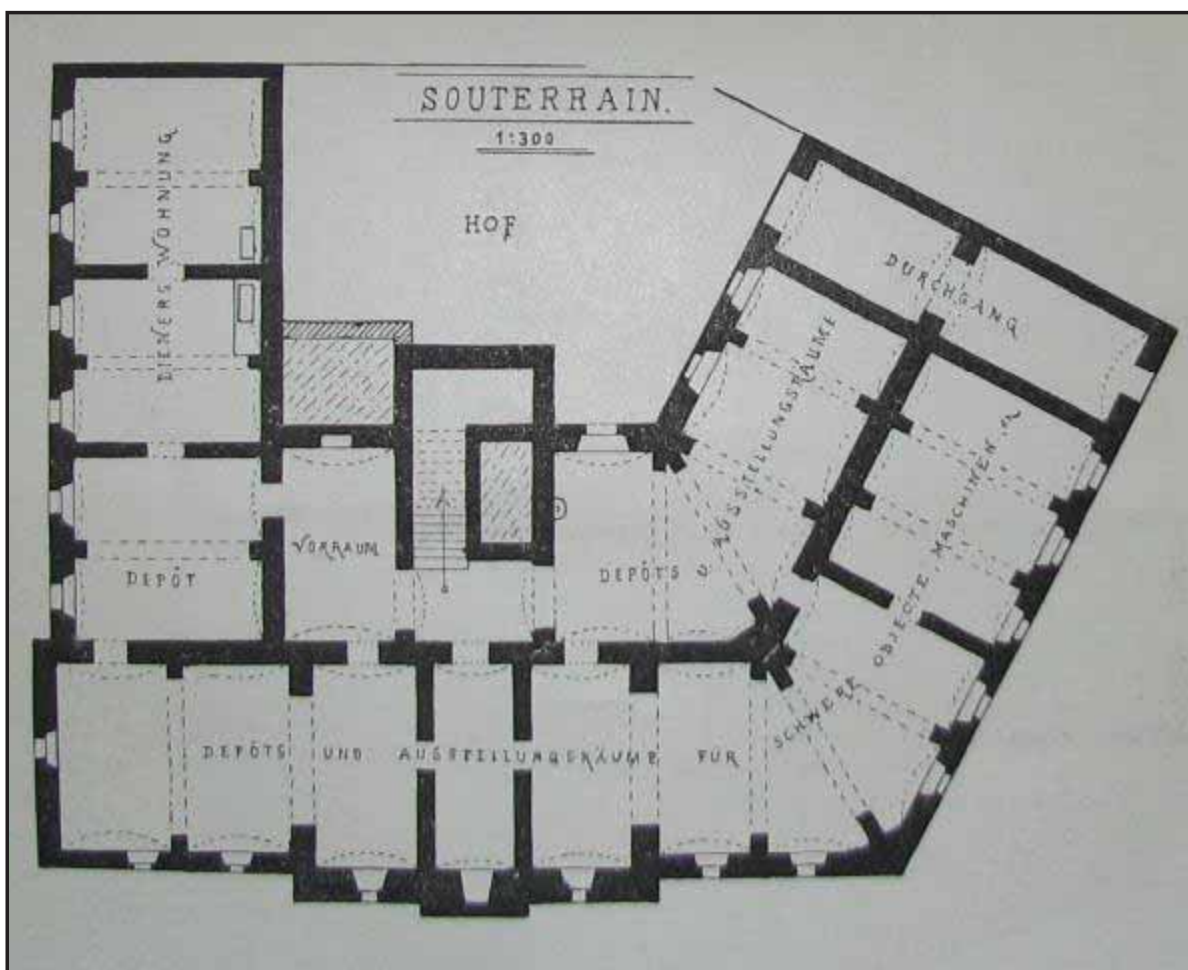
Цікаво зазначити, що питання про створення Буковинського промислового музею обговорювалося на 388-му засіданні Торгово-промислової палати Буковини 31 березня 1883 р. Секретар палати Макс Гоеніг зобов'язався обговорити це питання упродовж свого відрядження до Відня. Місцева влада шляхом створення музею сподівалася зацікавити місцеве населення та спонукати його до розвитку народних промислів та ремесел. У 1883 р. був заснований комітет зі створення Промислового музею у Чернівцях. До його складу увійшли радники Торгово-промислової палати Буковини Фрідріх Конрад Лангенган, Леопольд фон Поппер, Фрідріх Вормунд, Емануїл Ціффер та Макс Гоеніг. Їм допомагали як експерти Й. Ляйцнер, депутат Буковинського сейму д-р Йозеф Ротт, депутати австрійського парламенту д-р Костянтин Томащук та д-р Йоганн фон Зотта. Ідею створення Промислового музею підтримав також і крайовий президент Франц фон Краусс [21, с. 15].

При складанні Статуту консультантом став директор технологічного промислового музею Відня д-р Вільгельм Екснер, який на той час

перебував у Чернівцях у справах. Проект Статуту обговорено та затверджено на засіданні Торгово-промислової палати Буковини 25 вересня 1886 р., а 19 квітня 1887 р. надіслано його на затвердження до крайової влади Буковини. Це питання розглянуло керівництво краю і Статут Промислового музею згідно з наказом за № 1057 було затверджено [4, арк. 3]. 31 травня 1887 р. відбулися урочисті збори під головуванням крайового президента Фелікса Піно фон Фріденталя, на яких обрали правління музею. Згідно з рішенням правління першим директором музею на громадських засадах призначили директора промислової школи Й. Ляйцнера. Новопризначений керівник розпочав свою роботу зі створення музею із ознайомлення провідних промислових музеїв та профільних шкіл Австрії та ряду інших країн. Він відвідав Відень, Пешт, Брно, Зальцбург, Прагу, Габлонц, Райхенбург та Біліц. Під час відвідин музейних установ Й. Ляйцнер не тільки ознайомлювався з колекціями, але також приглядався до експонатів, які варто б придбати для чернівецького музею, адже метою відрядження це було передбачено і навіть надано кредит в сумі 1000 флоринів [12, с. 331].

Згодом у Австрії ним придбано частину експонатів, серед яких вироби з дерева, металу, кераміки та шкіри. Частину експонатів музей отримав у подарунок. Наприклад, ворота від Ф. Вормунда, зелена кахельна піч від пана Розенцвайга, колекція виробів з дерева від Тоннета, порцеляна та керамічно-гончарні вироби від племінників Шрайбера, д-ра Шютца і д-ра Гардтмута. Придбані і подаровані експонати відповідно описали та виставили для експозиції. Ці предмети поділили за видами матеріалів, походженням чи призначенням: вироби з дерева; вироби з металу; вироби зі скла; кераміка; пристосування для брошурувальних та палітурних робіт; текстильні вироби; предмети для жінок; східні вироби; мала пластика та вироби з каменю; антикваріат; бібліотека з колекцією ескізів [12, с. 331].

Зрозуміло, що на час урочистого відкриття, яке відбулося 23 грудня 1888 р., музей ще не мав власного приміщення, і його експозиції зберігалися у промисловій школі, яка функціонувала на розі вулиці Ратушевої та площі Австрії [6, с. 4]. Музей працював у неділю та четвер і святкові дні. На момент відкриття музейна колекція налічувала 1300 експонатів, за своїм походженням охоплювала всю Європу та Близький Схід. Експонувалися бронзові фігурки епохи німецького ренесансу, вироби зі скла віденських, венеціанських та римських майстрів, теракота, порцеляна та майоліка з Іспанії, Франції, Англії, Греції та інших країн. Відвідувачів музею цікавила солідна колекція меблів



Мал. 1. План напівпідвального поверху музею

давніх майстрів, в тому числі епохи німецького Ренесансу, старовинні меблі з Буковини, Валахії та інших регіонів.

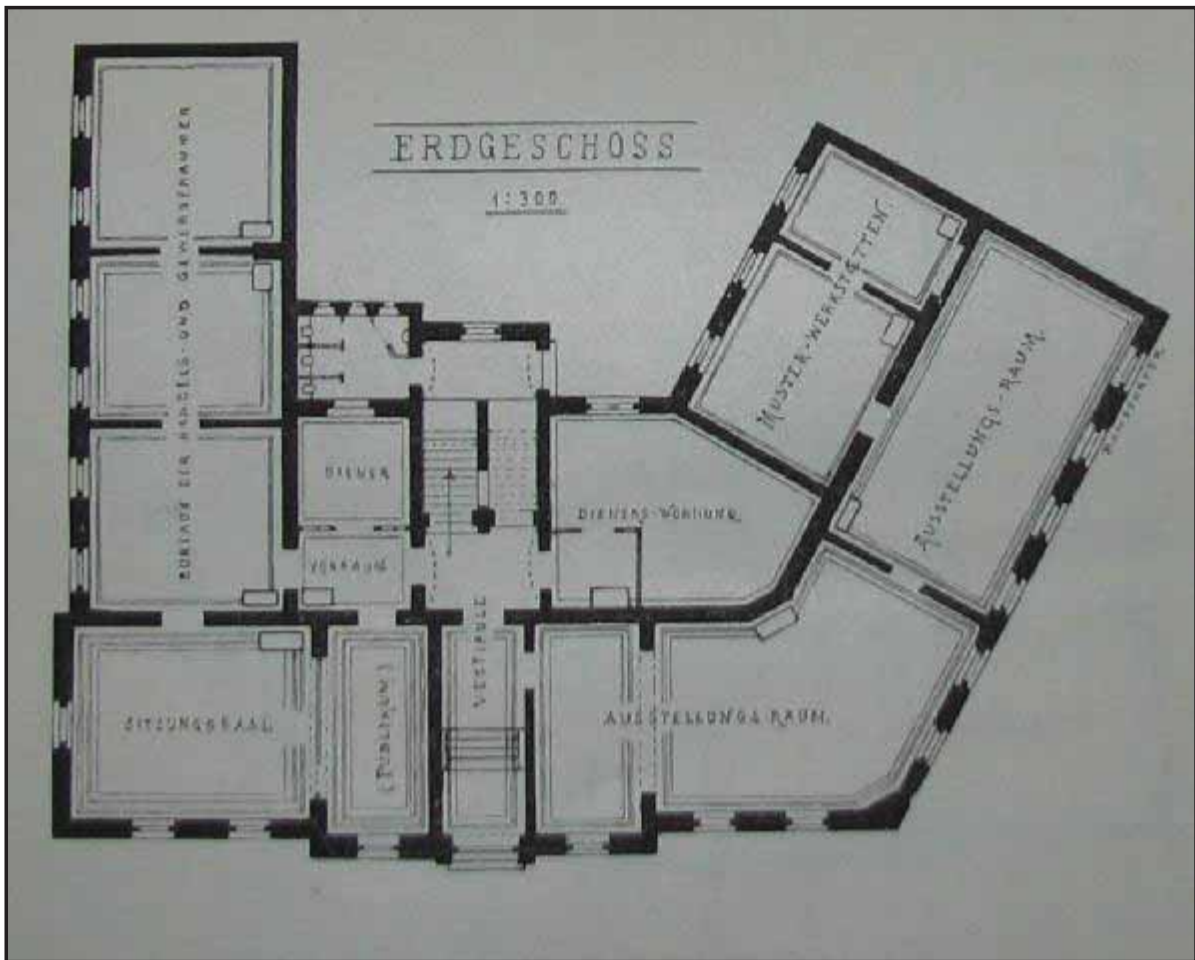
До кінця 1887 р. 68 членів товариства та чимало інших жертводавців здали на спорудження приміщення музею 2584 флорини. Крім того, для музейних потреб Буковинський сейм затвердив щорічну грошову дотацію у розмірі 600 флоринів [12, с. 331]. Через кілька років після відкриття і до середини 90-х рр. XIX ст. музею довелося декілька разів перебиратися з одного орендованого приміщення до іншого, поки він не отримав остаточної власної адреси. Наприклад, у порівняно незначний термін музей розташовувався у промисловій школі. Оскільки незабаром в ній збільшилася чисельність учнів і виявився брак навчальних приміщень, музей був змушений шукати нового осідку; ним стала так само приватна будівля на площі Австрії. Зрештою, музей отримав власне приміщення 1 листопада 1896 р. за адресою – вул. А. Міцкевича, 2.

Згідно з указом Міністерства освіти та віросповідань від 2 травня 1893 р. за № 9364 Промисловому музею м. Чернівці на поточний рік надано адресну субвенцію у розмірі 1000 флоринів [1, арк. 1]. У протоколі від 31 березня 1894 р. йдеться про прийняття рішення міською владою щодо безкоштовної передачі земельної ділянки біля площі Єлизавети між тодішніми вулицями Лілійною та Сенковича (нині будівля Чернівецького Укрсоцбанку) для будівництва власного приміщення Промислового музею. Цього ж дня відбулася офіційна передача міським магістратом земельної ділянки Промисловому музею. З боку магістрату на цій події були присутні міський радник Юліус фон Вацль, міський адвокат д-р Алоїс фон Тавора та міський інженер Людвіг Вест, з боку правління музею - архітектор Йозеф Грегор. Міський магістрат 17 травня 1894 р. письмово повідомляв Крайову управу про те, що фактично відбувся акт передачі земельної ділянки. На спорудження будівлі музею Буковинський сейм виділив 3 тисячі флоринів, православний релігійний фонд Буковини - 5 тисяч, Буковинська ощадна каса - 15 тисяч [4, арк. 1-2].

10 квітня 1894 р. в буковинських газетах надрукували оголошення про конкурс щодо виконання робіт і доставки матеріалів для побудови приміщення Промислового музею Буковини. Усі бажаючі могли запропонувати свої пропозиції згідно зі складеним Торгово-промисловою палатою Буковини кошторисом. Найперше були потрібні майстри мулярі, теслі, каменярі, бляхарі, слюсарі, малярі та ін. Загальна вартість цілої споруди не повинна перевищувати 37 335 флоринів 9 крейцерів. Цікаво, що заявки приймалися на виконання окремих робіт, або кілька чи на всі разом. Усі пропозиції мали подаватися на ім'я голови будівельного комітету за адресою вулиця Панська, 7, перший поверх. З планами, кошторисами і спеціальними умовами можна було ознайомитися кожного дня в Торгово-промисловій палаті Буковини з 9-ї до 14-ї години. Ще однією умовою було те, що документи слід подати до 15 травня поточного року. Пропозиції, що надійшли пізніше зазначеного терміну, розгляду не підлягали. Правління музею залишало за собою право вільного вибору між пропозиціями. Оголошення вийшло за підписом голови будівельного комітету, президента та секретаря Торгово-промислової палати Буковини [7, с. 4].

За підсумком конкурсу мулярські роботи мав виконати міський архітектор Еліас Папст, каменярські – Карл Кундль, бляхарські – Ізраель Гільдберг, теслярські – Хаїм Танненбаум, слюсарські – Франц Шустер, малярні – Макс Майсснер та Гудечек і Ягода, склярські – Сарах

МУЗЕЄЗНАВСТВО



Мал. 2. План першого поверху музею

Гільдебранд. Фасад приміщення мав прикрашати фриз, проект якого розробив Й. Ляйцнер [12, с. 332]. Зберігся навіть офіційний кошторис цих будівельних робіт, вміщений у газеті „Буковина” за квітень 1894 р. Ось він:

1. Роботи мулярські – 23.070 ф. 65 кр.
2. Роботи теслярські – 4,530 ф. 32 кр.
3. Роботи каменярські – 1,908 ф.
4. Роботи бляхарські – 1, 858 ф. 97 кр.
5. Роботи столярні – 3, 315 ф. 75 кр.
6. Роботи слюсарні – 1, 233 ф. 20 кр.
7. Роботи фротерські – 429 ф.
8. Роботи склярські – 419 ф. 20 кр.
9. Роботи малярні – 570 ф.

Отже загальна сума будівельних робіт склала 37 335 ф. 09 кр., що зарання закладена у кошторисі [7, с. 4].

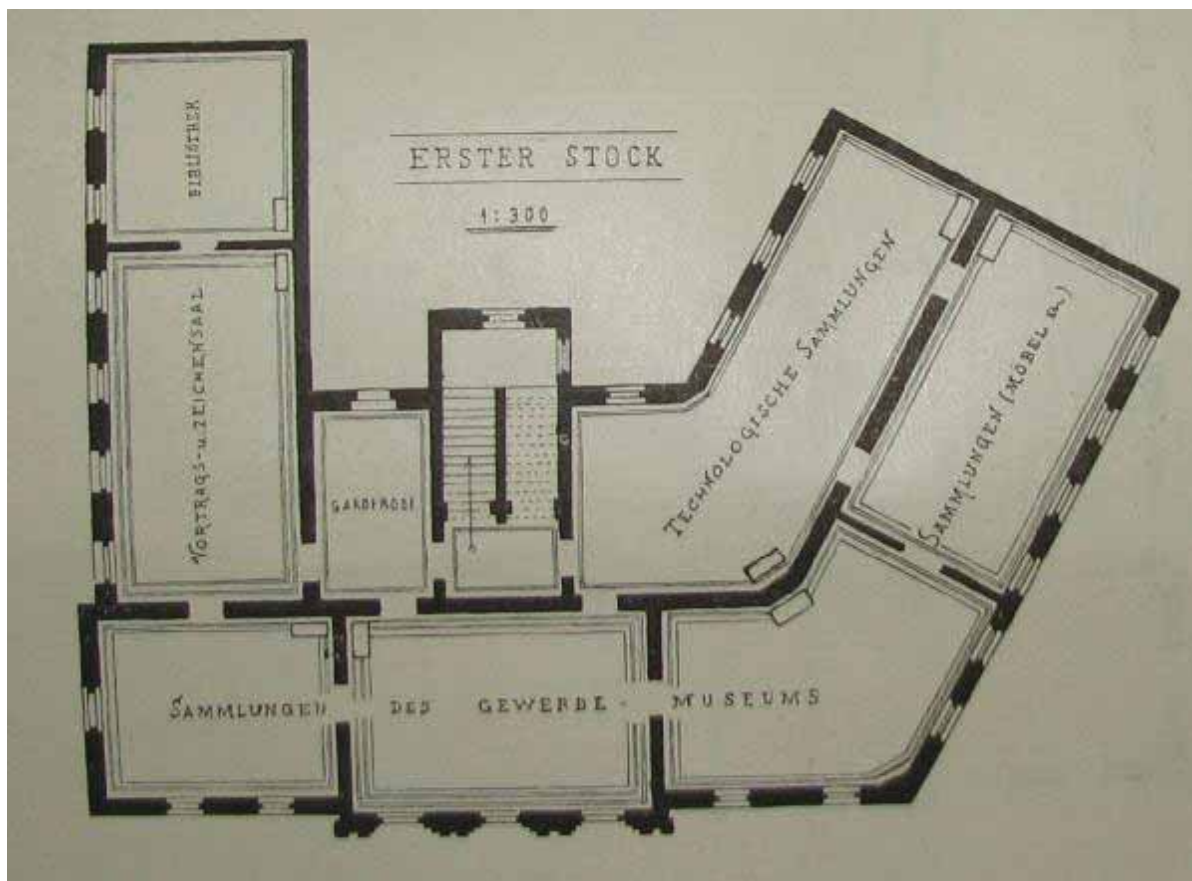
На місці будівництва музею 29 травня 1894 р. розпочалися земляні

роботи, а 2 липня відбулося урочисте закладання наріжного каменя під майбутню споруду. Після виступу крайового президента Буковини графа Леопольда фон Гоеса, секретар Торгово-промислової палати д-р Г. Віглицький зачитав Пам'ятну грамоту, в якій йшлося про те, що ця подія відбулася на 46-му році правління цісаря Франца Йосифа I 2 липня 1894 р. о 15 годині у присутності міністра торгівлі Австро-Угорщини графа Вурмбранда-Штуппаху, маршалка Буковинського крайового сейму Йогана Лупула, президента Торгово-промислової палати Буковини Ф. Лангенгана, бургомістра Чернівців Антона Кохановського, представників державних установ, корпорацій і товариств. Далі у грамоті йшлося, що будівництво мало проводитися за фінансової підтримки крайового уряду, Буковинського сейму, Буковинської ощадної каси, міської громади та відомих промисловців краю під загальним керівництвом директора Державної промислової школи Й. Ляйцнера та міського архітектора Еліаса Папста. Після її підписання грамоту заклали у залізну колбу і під спів хору чернівецького Загального співочого товариства замурували в наріжний камінь споруди Промислового музею [2, арк. 33-35].

Тимчасово виконуючий обов'язки міністра торгівлі листом від 26 лютого 1895 р. за № 64001 звернувся до крайової управи Буковини, у якому йшлося про те, що Промислового музею не вистачало приміщень для розміщення майстерні. Цим листом міністерство просило крайову владу і Торгово-промислову палату Буковини, щоб остання посприяла у фінансуванні добудов цих приміщень [3, арк. 1,1 зв.].

План новобудови (див. мал. 1,2,3) було розроблено у стилі італійського Ренесансу. Проект мав три фронти: один виходив на вулицю Пожежників, два інших – на Лілійну і площу Єлизавети. Для керівництва будівництвом було створено будівельний комітет, головою якого став президент Торгово-промислової палати Буковини Ф. Лангенган, членами – Й. Грегор, Й. Ляйцнер, К. Ромшторфер, д-р Г. Віглицький, Н. фон Мустаца. Від самого початку загальне керівництво будівництва здійснював Й. Ляйцнер. Після його смерті (7 жовтня 1895 р.) будівництвом керував К. Ромшторфер, який і став першим директором новозбудованого Промислового музею. За короткий термін, всього за півтора року, будівництво музею завершили [1, арк. 1-7].

З повідомлення газети „Буковина”, як вже згадувалось вище, дізнаємося, що 1 листопада 1896 р. відбулося офіційне відкриття Промислового музею у Чернівцях на вул. Міцкевича, 2 (див. мал. 4). На урочистості прибули крайовий президент Буковини граф Л. фон Гоес, митрополит Аркадій (Чуперкович), архімандрит Володимир Репта,



Мал. 3. План другого поверху музею

бургомістр Чернівців А. Кохановський та віце-бургомістр д-р Едуард Райс, члени будівельного комітету К. Ромшторфер, д-р Г. Віглицький, М. Мустаца, Г. Рапф, представники ремісників і промисловців краю, представники преси. Президент Торгово-промислової палати Буковини Ф. Лангенган офіційно передав споруду під опіку крайовій владі в особі її президента. На відкритті також виступили директор Промислового музею К. Ромшторфер та крайовий президент Л. Гоес [8, с. 4]. Крім того останній оголосив відкриття першої офіційної виставки, котра ділилася на шість частин. В експозиції першої частини представлені сільськогосподарські інструменти і знаряддя, другої – допоміжні машини і промислові апарати, третьої – двигуни, четвертої – електродвигуни, п'ятої – матеріали та напівфабрикати, шостої – друкована література. Загалом виставлено 96 експонатів, серед яких 13 походили з Буковини, 39 – з Австрії, 15 – з Угорщини і 25 з інших країн [24, с. 4].

Цікаво, що серед багатьох інших експонувався й електричний прожектор діаметром 1,5 м великої потужності. Бажаючі могли відвідати виставку з 10 до 21 години за 20 крон. Перегляд каталогу, ознайомлення

з описом експозиційних предметів і анонси окремо коштували 30 крон. За 10 крон з ратушної вежі можна було оглянути околиці міста [8, с. 4]. Варто відзначити і той факт, що особливістю виставок Промислового музею була можливість придбати виставкові зразки. Зрозуміло, що частина зароблених таким чином коштів залишалася в музеї, і це поліпшувало його матеріальне становище. Між тим були й роки, коли кошторис музею з різних причин реалізовувався не повністю. Наприклад, касовий залишок музею на 31 грудня 1898 р. становив 13.047,70 крон [21, с. 20]. Згідно з рішенням виконавчого комітету Буковинського сейму від 29 березня 1899 р. правління Промислового музею Чернівців ставилося до відома, що з коштів крайового фонду буде виділятися щорічна субвенція у розмірі 600 флоринів на 1899-1901 рр. [5, арк. 14]. Однак, з 1903 р. в музейних звітностях прослідковуються й невикористані кошти. Наприклад, на 31 грудня 1903 р. касовий залишок становив 22.152,90 крон. Всі річні рахунки були перевірені та визнані правильними членами правління музею й надвірними радниками Кляйнвехтером і Ульманном [21, с. 20].

З іншого боку, згідно фінансових звітів за 1904-1905 рр. грошовий залишок на початку 1904 р. становив 22152,90 крон, а на кінець 1905 р. – 26063,59 крон. Згідно статті, яка відображала фінансування дрібних ремісників (з метою їхнього заохочення), на кінець 1905 р. на рахунку музею ще залишалось 1215,97 крон. Прикінцеві рахунки за ці роки перевірили ревізори – надвірний радник, професор університету д-р Фрідріх Кляйнвехтер і знаний у краї столярний майстер Казимір Радецький [22, с. 19]. В 1905 р. музеєм не закуповувалися нові експонати, а кошти виплачувалися за раніше придбані експозиційні предмети [22, с. 17].

Перші роки ХХ ст. в історії музею позначені частими кадровими змінами. Після того, як 3 квітня 1903 р. крайовий президент Ф. Бургіньон фон Баумберг вийшов на пенсію і новим президентом Буковини був призначений Конрад, принц Гогенлое-Шілінгсфюрст, 23 квітня керівники музею звернулися до нового очільника краю з проханням зайняти посаду президента Промислового музею, на що одержали згоду. Одночасно міська рада Чернівців делегувала на посаду почесного голови музейного правління Моріца Піккера [21, с. 17]. Згідно джерел, на кінець 1903 р. у музеї було 20 засновників і 20 членів наглядової ради, які платили внески [21, с. 16]. У жовтні 1904 р. принц Конрад залишив Буковину у зв'язку з новим призначенням – намісником Трієста. На його місце було призначено колишнього радника Міністерства внутрішніх

МУЗЕЄЗНАВСТВО

справ, д-ра Октавіана фон Бляйлебена, до якого 12 жовтня 1904 р. з відповідним проханням обійняти посаду президента правління музею звернулися віце-президент правління, президент торгово-промислової палати, цісарський радник Лангенган з секретарем правління музею д-ром Г. Вігліцьким [22, с. 13].

Друга кадрова зміна в управлінні музею сталася тоді, коли урядовий радник К. Ромшторфер, через його призначення директором Промислової школи в Зальцбурзі, склав свої повноваження директора Буковинського промислового музею. Ведення справ дирекції до призначення нового керівника було доручено секретарю торгово-промислової палати д-ру Г. Вігліцькому [22, с. 14]. 31 січня 1904 р. другим віцепрезидентом музею став крайовий будівельний радник Еріх Кольбенгаер. Д-р Вігліцький виконував обов'язки директора протягом усього 1905 р. Проте, внаслідок професійної завантаженості та частих і тривалих службових відряджень поза межі краю, він не міг повністю присвячувати себе поточним музейним справам. В результаті діяльність музею того року дещо звузилася [22, с. 15].

Необхідно констатувати, що з перших років своєї роботи керівництво музею визначило магістральні спрямованості наукової та практичної діяльності. У підсумку сферу фахової спеціалізації музею можна поділити на декілька пріоритетних напрямків. В першу чергу варто виділити науково-експозиційний напрямок; не менш значну роль у діяльності музею відігравала організація і проведення різних тематичних виставок; третій напрямок музейної спеціалізації репрезентований створенням та роботою навчальних курсів ремісничих професій та народних промислів.

Переходячи до висвітлення першого напрямку, потрібно відзначити наступне. Науково-експозиційна діяльність музею пов'язана з декількома важливими формами роботи. Зокрема, це придбання й підбірка музейних експонатів, рідкісних археологічних артефактів, поповнення фондів, наукова типологізація, класифікація і атрибуція (визначення походження) відповідних музейних речей, що виставлялися на огляд відвідувачам; створення тематичних експозицій, обмін науковою інформацією з іншими профільними музеями, а також випуск наукової продукції – каталогів, довідників, статей, вміщених у щорічниках, участь наукових працівників музею у конференціях та семінарах.

Характеризуючи другий напрямок діяльності музею, слід зазначити, що крім експонування матеріалів з фондів, музей з перших років своєї діяльності організовував тимчасові експозиції, часто – виставки-

продажі. Однією з перших подібних акцій стала виставка-продаж меблів у 1890 р. У червні 1892 р. дирекція музею провела подібну виставку-продаж килимів. 15 грудня 1895 р. на першому поверсі музею вперше на Буковині було відкрито новорічний ярмарок-виставку меблів та предметів побуту, на який запрошували ремісників і промисловців краю. Зрозуміло, що до того часу в новобудові ще не були завершені внутрішні роботи у повному обсязі, зокрема не було освітлення, тому ярмарок-виставка працював упродовж світлової частини доби. Серед відомих осіб, що відвідали виставку, – президент краю Л. фон Гоес, голова Торгово-промислової палати Буковини Ф. Лангенган, директор музею К. Ромшторфер з дружинами. На ярмарку представлені столярні вироби та меблі фірми Казимира Радецького, взуття фірми Кулицького, слюсарні вироби Франца Шустера, фотографії від Т. Баріновича, шпалери від Юліуса Торпеля, вироби домашнього промислу від Кассандри фон Буберл, Ольги фон Григорчі, Гелени фон Попович, баронеси Пульхерії фон Василько та низки інших [20, с. 75-79].

Товариство румунських жінок також взяло участь у ярмарку-виставці де виставили картини, гравюри на міді та вироби ручної роботи. Фірма Берчу Вендера на ярмарку пропонувала ткані вироби та килими. Цікаво зазначити, що за тиждень роботи ярмарок відвідало понад тисячу осіб, а до 8 січня 1896 р. – 5 532 особи [24, с. 2]. У приміщенні музею часто влаштовували виставки різні мистецькі об'єднання. Наприклад, на початку 1897 р. відбулась Міжнародна виставка картин, організована „Товариством друзів мистецтва на Буковині” (“Gesellschaft der Kunstfreunde in der Bukowina”).

Зі звіту дирекції Промислового музею за 1898 р. дізнаємось, що у зазначеному році керівництво мало намір організувати різдвяну виставку, подібну до тієї, що була успішно проведена вперше взимку 1895-1896 рр. Незважаючи на пророблену роботу працівниками музею, вона не відбулася. Відповідні запрошення з цією метою надійшли ще в травні різним товариствам та об'єднанню ремісників „Згода”, а також у місцевій пресі друкувалось оголошення про виставку, але, на жаль, всі ці намагання були безуспішними. З 1 січня по 2 лютого 1897 р. Промисловий музей провів велику Міжнародну виставку картин, де серед 65-ти полотен європейських художників фігурує також робота буковинського митця М. Івасюка („Студія”) [19, с. 8].

Торговельно-ремісничя палата Буковини, згідно з розпорядженням Міністерства торгівлі, запросила Промисловий музей Чернівців організувати разом з товариствами ремісників виставку робіт учнів. 19



Мал. 4. Буковинський промисловий музей. Фото кінця XIX ст.

січня 1998 р. музей запропонував свій план обговорення цього питання в торговій палаті, а саме: безкоштовно надати приміщення та доставити експонати на виставку для її проведення, а також зобов'язався надати необхідні пояснення стосовно цієї виставки членам товариств. Директор К. Ромшторфер та секретар палати д-р Г. Віглицький фактично сприяли зібранню слюсарів; директор К. Ромшторфер – шорників та майстрів, що працюють із шкірою, перукарів, боднарів, столярів, каретників і нарешті чоботарів; д-р Г. Віглицький – кравців, які у тривалих виступах детально роз'яснювали мету виставки робіт учнів, її переваги для учнів, а також для майстрів, врешті обговорювали вид проведення виставки та знайшли загальну підтримку. Незважаючи на неодноразові нагадування, товариства поводити себе настільки пасивно, що це повинно було враховуватися при проведенні виставки [20, с. 3]

В період з 24 квітня до середини травня 1898 р. львівська Спілка заохочення домашніх промислів разом з училищем в Глинянах (поблизу Львова) провела дуже змістовну галицько-буковинську виставку домашніх промислів. Для цієї мети їй безкоштовно передавались приміщення музею. На виставці також продемонстровано в дії ткацький

верстат для виготовлення килимів [20, с. 4]. Граф Йоган Гаррах зі свого боку виступив з ініціативою організувати на світовій виставці, яка мала проводитись в Парижі у 1900 р., загальну австрійську етнографічну виставку. Щоб сприяти відповідним прагненням крайової комісії Буковини, правління Промислового музею вирішило на своєму засіданні від 16 липня 1898 р. окремо надати фінансову допомогу у сумі 600 флоринів з метою закупівлі відповідних зразків музейних експонатів, особливо селянських килимів і т.п., щоб їх виставити в Парижі. Згідно з повідомленням д-ра М. Габерландта з Відня директору Промислового музею, який був призначений референтом для Буковини, на жаль, для проведення для цієї загальної виставки виникли такі перешкоди, що від цього проекту довелося відмовитися [20, с. 4].

Державні чиновники також не оминали своєю увагою експозиції Промислового музею. Наприклад, крім інших відвідувачів, 16 липня 1898 р. музей відвідав крайовий президент Фрідріх Бургіньон фон Баумберг з членами наглядової ради.

На прохання „Спілки християнських німців Буковини” правління музею надало в її розпорядження відповідні приміщення на першому поверсі та у цоколі для проведення з 22 по 30 жовтня 1898 р. загальної виставки фруктів і овочів яка, на думку загалу, не лише дуже добре пройшла, але й довела, що наш коронований край в стані досягти відмінних результатів у садівництві та городництві. Стосовно відвідування виставок саме у 1898 р. слід сказати, що вони були відкриті кожної п'ятниці та неділі з 10 до 12 та з 14 до 16 години з безкоштовним входом. Саме відвідування також слід визнати не високим, оскільки за 61 день виставки її оглянули в цілому 524 особи. Найбільш відвідуваними днями були 1 травня (36 осіб) та 18 вересня (42 особи). В інші дні виставку майже ніхто не відвідував. В середньому на один виставковий день припадало близько 8-9 осіб.

Як і в попередні роки, дирекція музею в 1899 р. теж передбачала провести різдвяну виставку або різдвяний ярмарок, за бажанням ремісників і передати їм приміщення для самостійного його проведення. Однак, незважаючи на неодноразові оголошення у пресі, деякі товариства і лише окремі ремісники відгукнулися на пропозицію щодо їхньої участі у виставці, у зв'язку з цим довелося відмовитися від її проведення. Зате у 1899 р. частину приміщень надали місцевій Спілці румунських жінок для проведення невеликої різдвяної виставки домашніх вишивок і т.п. Ця виставка розпочала свою роботу 19 грудня 1899 р. і тривала до православних Різдвяних свят [21, с. 3].

МУЗЕЄЗНАВСТВО

Огляд колекції проводився у неділю і святкові дні з 10 до 12 і з 14 до 16 години. Вхід для відвідувачів – безкоштовний. Цікаво, що загалом відвідали зібрання в 1899 р. – 976 осіб, в 1900 р. – 1198, в 1901 р. – 1048, в 1902 р. – 1156 і в 1903 р. – 1170 осіб, що в середньому становило на один день лише 17 осіб. На жаль, майстерні де виставлялися різні верстати та механізми, на той час мало кого цікавили, хоча в місцевій пресі неодноразово зверталася увага читачів на їхню мету та вигоди.

22 січня 1899 р. Промисловий музей відвідав д-р Ромулус Пройдель, професор Новоросійського університету в Одесі, якого російське Міністерство освіти делегувало для огляду керамічних шкіл за кордоном. За його словами, організація та облаштування виставки відповідали тогочасним вимогам і ще він особливо прихильно висловився про багатство та різноманітність зібрань музею [21, с. 12].

З 17 по 20 липня 1899 р. правління музею передало виставкові приміщення дирекції Буковинської ощадної каси, яка зробила доступними для громадського огляду представлені на конкурс проекти будівництва нової будівлі ощадної каси [23, с. 3]. 21 липня 1899 р у музеї були представлені колекції доктора Рудольфа Волкана - колекція оригінальних листів німецьких поетів XVIII-XIX ст. та виставка нумізматичної колекції Е. Фішера. З 14 по 16 квітня 1900 р. у цих же залах проводилась виставка професора Фрідріха Льобеля, де експонувалися 459 автентичні фотографії античних та сучасних скульптур, картин, архітектурних будівель, міст Італії та Греції. У приміщенні Промислового музею (на 2-му поверсі) упродовж Різдвяних свят 1901 р. проводилась персональна виставка картин відомого буковинського художника Миколи Івасюка. Частково у приміщеннях Крайового музею з 19-22 червня 1901 р. крім робіт живописця на виставці виставлялися й роботи його учнів [21, с. 4].

З 9 по 22 квітня 1902 р. у Промисловому музеї проводилась пересувна виставка зразкових робіт з 58 художньо-промислових фахових шкіл або художньо-промислових відділень державних промислових шкіл, у якій взяло участь і столярне відділення Чернівецької промислової школи. 14 квітня виставку відвідав крайовий президент Ф. Бургіньон з дружиною. Число відвідувачів виставки сягало 3626 осіб, серед яких – 1733 школярів, приведені вчителями. Підбірка експозиції здійснювалася Спілкою австрійських художньо-промислових музеїв, до якої належав і Промисловий музей Чернівців [21, с. 4]. 17 жовтня 1903 р. була організована виставка картин Товариства „Митці Чернівців”, яка тривала три тижні і мала позитивні відгуки з Відня [21, с. 5]. У 1904 р.

згідно звіту, Промисловий музей виставок не проводив, але надав одне зі своїх приміщень у користування Товариству румунських жінок для організації ним Різдвяного базару й продажу виробів т.зв. домашнього ремесла, виконаних у румунському народному стилі [с. 3].

Вже згадуване „Товариство друзів мистецтва на Буковині” 15 травня 1912 р. влаштувало виставку, у каталозі якої упорядники відзначали: „Любителям мистецтва Батьківщини ми подаємо ряд чудових творів наших вітчизняних діячів мистецтва, які ніколи не мали можливості так прекрасно і достойно експонуватися”. Крім буковинських авторів, у каталозі згадувались й інші учасники виставки; серед них – митці з найвідоміших австрійських об’єднань з Відня (“Secession”, “Hegenbund”) та Граца (“Verein bildender Kunstler Steiermavks”). Виставкова експозиція нараховувала близько 200 картин, графічних малюнків та скульптур художників поіменованих товариств.

Ще один вид музейної діяльності на Буковині був пов’язаний з організацією та проведенням книжкових виставок. Художники та видавці краю на початку ХХ ст. мали змогу знайомитися не лише з новітніми течіями в мистецтві, а й технічними досягненнями в поліграфії та друкарській справі. Чернівецькі інтелектуали зазвичай радо знайомились з різноманітними, переважно австрійськими та німецькими виданнями, що з’являлися в чернівецьких книгарнях практично одночасно з віденськими. З іншого боку, культурний рівень міста також підтримувався і за рахунок спеціалізованих книжкових виставок. Одна з них відбулася в грудні 1913 р. у приміщенні Промислового музею. В експозиції „Сучасна книга”, організованій відомим чернівецьким книготорговцем Пардіні, судячи з повідомлень тогочасної преси, було виставлено на огляд понад три тисячі томів видань найбільших видавництв Німеччини та Австрії. Під час її роботи в залах музею літераторами і вченими виголошувалися доповіді про модерну європейську лірику й тенденції у світовому літературному процесі. Крім того, відбувались поетичні декламації, обговорення відвідувачами книжкових новинок, читалися лекції на різні літературознавчі теми. Наприклад, авторитетний буковинський митець, член „Віденського Сецесіону”, Альфред Оффнер, в межах виставкової програми підготував і прочитав лекцію „Книжкова ілюстрація та еклібрис”.

Висвітлюючи останній напрямок діяльності музею, можна констатувати, що ця ділянка його роботи позначена достатньо значним попитом у краян і жителів міста. Конкретним прикладом можуть бути послуги, що пропонувались музейними навчальними курсами у

МУЗЕСЗНАВСТВО

1898 р. Необхідно підкреслити, що музейні курси були різної фахової спеціалізації: від навчання технології домашніх промислів – до курсів з архітектури, металообробки, обробки каменю тощо. На цих курсах викладали відомі фахівці не лише з Буковини, а й з європейських країн [26, с. 2.]. Зокрема, д-р Арнольд Флінкер прочитав чотиримісячний курс про гігієну ремесел, який відвідували в середньому 35 слухачів. Навчання відбувалося кожної середи з 19 до 21 години і виключно в одній залі ремісничої школи [20, с. 4].

Спільна постанова трьох Міністерств внутрішніх справ, торгівлі та культів і навчання від 27 грудня 1893 р. визначала, що при перевірках кандидатів на одержання посвідчення будівельника, каменяра та майстра з копання криниць, вимагався також певний рівень знань гігієни. Крайовій санітарній раді Буковини було надано привід подати заявку щодо введення занять з гігієни в місцевій промисловій школі. Міністерство культів і навчання, до якого звернувся крайовий уряд у цій справі у вигляді відповідного повідомлення, однак, відхилило цю пропозицію крайової санітарної ради постановою від 13 січня 1897 р. за № 21325 з посиланням на те, що вивчення будівельної гігієни може в повній мірі враховуватися лише при вивченні науки про будівництво в цілому.

Названа дирекція відмовилася від введення такого курсу до навчального плану, однак керівництво музею ремесел надало розпорядження про організацію безкоштовного курсу гігієни ремесел взимку 1898 р. Оплату всіх видатків взяв на себе Промисловий музей [20, с. 5]. Роботу курсу було розпочато 18 січня 1898 р. і тривав він 4 місяці. Проведення занять з ініціативи крайової санітарної ради було доручено санітарному раднику д-ру Арнольду Флінкеру. Навчальний матеріал охоплював наступні предмети: 1. Поняття гігієни, суспільні та приватні заходи по збереженню і підтримці здоров'я. Значення здоров'я в національно-економічному зв'язку. 2. Повітря. Забруднення повітря в житлових приміщеннях і ремісницьких майстернях. Провітрювання. 3. Вода. Циркуляція води і її значення для життя і здоров'я. Найважливіші види забруднення води. Штучне очищення води. Колодязі (фонтани) і водопроводи. 4. Природне і штучне освітлення. 5. Продукти харчування і делікатеси. Продукти харчування як носії речовин, що спричиняють захворювання. 6. Одяг. 7. Помешкання. 8. Професійні захворювання. Види діяльності, шкідливі для здоров'я. 9. Соціальне законодавство (каси хворих, страхування від нещасних випадків, промислова інспекція, недільний відпочинок). 10. Будова і працездатність людського тіла. 11.

Інфекційні хвороби та дезінфекція. 12. Перша допомога при нещасних випадках [20, с. 7].

Дирекція музею також заснувала майстерні для чоботарів та бляхарів, за фінансової підтримки з боку Буковинського сейму у розмірі 2000 флоринів, а саме після отримання рекомендацій технологічного музею ремесел у Відні, та на підставі минулорічного рішення правління музею. У майстерні для чоботарів було придбано по одній моделі швейної машини Singer-Centr. M.-L.-W., циліндричної машини з окантовкою, швейцарська машина з насічками, машини для закріплення гудзиків (кнопок), один комплект різних інструментів, одна дошка для підборів, один комплект різних взуттєвих колодок, колодок для чобіт та дошка для розминки шкіри, комплект зразків викройок, комплект зразків шкіри, сукна та льону, один стіл для заготовок, стіл для верстата та два зажими, один ящик. Майстерня для бляхарів мала одну універсальну машину для підвертання, робоча поверхня 1м, одні прямі ножиці, робоча поверхня 7-10 м, один волочильний стан для карнизів, одну машину для вставки валика та дроту, одну машину для обшивки, один набір різних інструментів, одну правильну пластину, одну паяльну лампу (шведська), по одній паяльній лампі на бензині та на спирту. Раніше було замовлено універсальну машину для столярних робіт майстром Гофінгером та механіком Рігетті. Майстерні зразків мали відкритись у 1899 р. [20, с. 9].

Крім уже згадуваних, придбаних у 1898 р. й обладнаних в 1899 р. зразкових майстерень для бляхарів та шевців і зразкової простої столярної універсальної машини, було ще закуплено речі, приналежні до інших груп зібрань. Музейні колекції значно збагатилися головним чином через закупівлю зразкових виробів школи столярства при державній промисловій школі в Чернівцях та професійної школи в Кимполунзі, причому були надані 50 % знижки від звичайних закупок.

Директор музею К. Ромшторфер включив у зібрання через звернення до комітету з лісового господарства та мисливства окремі об'єкти Буковинської колективної виставки деревообробної домашньої індустрії, чия колекція здобула „Великий приз” на Всесвітній виставці в Парижі в 1900 р. Через клопотання членів правління музею професорів університету д-ра Ріхарда Пржібрама та д-ра Ернста Калінки у 1902 р. Міністерство освіти із збірок цісарсько-королівської Академії образотворчих мистецтв подарувало багато натуральних копій античних скульптур при умові, що музей самостійно оплатить транспортні витрати й об'єкти будуть у будь-який час доступні в навчальних

МУЗЕЄЗНАВСТВО

цілях чернівецькій академічній молоді. Чернівецький університет у свою чергу також передав своєрідні, природної величини копії групи Лаокоона й статуї Софокла, і так само в особливий спосіб виготовлені відповідні постаменти. Ці експонати були розміщені в середній залі Промислового музею. Вищевказані експонати мали неабияку цінність і становили ядро першого зібрання оригінальних копій класичних скульптурних творів у нашому коронному краї. Слід сказати, що у музеї неодноразово читав свої лекції з історії мистецтва професор Е. Калінка, посилаючись при тому на ці мистецькі твори [21, с. 13].

Під головуванням президента музею, крайового президента барона Боргіньона фон Баумберга 16 липня 1898 р. відбулось засідання правління музею, на якому серед інших були прийняті рішення стосовно деяких змін у статуті музею, які стали необхідними з плином часу. Найважливіша зміна стосувалася 19 параграфу. Щоб надати можливість більшій кількості ремісників ставати членами, які сприяють діяльності музею, було зменшено річний внесок з чотирьох до одного флорина. Крім цього було створено нову категорію членів: „меценати”. Такими вважали тих, хто надавав одноразову пожертву музею у розмірі 25 і більше флоринів.

Після засідання правління музею провели загальні збори акціонерів музею, на якому заслухали звіт правління за 10 років діяльності музею у редакції д-ра Г. Віглицького, який вийшов у вигляді ювілейного збірника, а також звіт про діяльність дирекції музею за 1897 р. Після цього відбулися вибори членів правління з групи засновників та з групи членів, що сприяли діяльності музею, а саме з першої – д-ра Фрідріха Клейнвехтера та д-ра, депутата Буковинського сейму Й. Ротта, з другої – Ігнація Штронера та міського радника Юліуса фон Вацля [20, с. 10]. У звітному році музей втратив одного із своїх найзавзятіших членів, засновника та члена правління Йозефа Віцентовича, який помер 1 грудня 1898 р. у віці 52 роки.

Серед засновників музею значилися Лейбука Барбер, Буковинська організація з іпотечного кредиту, Дирекція Акційного товариства із заготівлі деревини та парова лісопильня Гетц і компанія, д-р Дяконович, д-р Марсель Френкель, Спілка ремісників „Згода” у Чернівцях, філіал приватного акціонерного іпотечного банку у Чернівцях, А. Кохановський, Йозеф Коллер, представництво Краківського обміну, Ф. Лангенган, М. Мустаца, Александр Мустаца, Якоб Нойшотц в Яссах, Александр фон Петріно, Ф. Піно фон Фріденталь, Генріх Поппер, д-р Й. Ротт, Лебель Зальтер з Кам’яної, д-р Фердінанд Скібінський, Дирекція

Буковинської ощадної каси, Йоахім Тітінгер в Бухгеймі, Давід Тітінгер, Нафталі Тітінгер, Олександр Василько, Йозеф Віцентович, Віденське страхове товариство, д-р Володимир Залозецький, Е. Ціффер, президент ради правління Буковинських локальних залізниць та Львівсько-Чернівецько-Ясської залізниці [20, с. 11].

До складу членів, що сприяли діяльності музею, входили д-р Йозеф Барбер – чернівецький аптекар, Перша Буковинська броварня в Чернівцях, д-р Вольфганг Брунштейн – окружний лікар в Сучаві, К. Брюк – директор Буковинської спілки іпотечного кредиту, д-р Лео Грабшайд – радник Буковинського крайового суду, д-р Алоїз Гандль – професор Чернівецького університету, Маркус Кампельмахер – депутат Чернівецької міської ради, Генріх Клаузер – директор Чернівецької гімназії, Якоб Кон – радник Торгово-промислової палати у Чернівцях, Еріх Кольбенгейер – професор Чернівецької промислової школи, Вінцент Коритинський – чернівецький архітектор, Карл Мачілінський – нотаріус у Заставні, Євген Максимович – професор Чернівецької вищої Православної реальної школи, Антон Оренштейн – чернівецький комерсант, надвірний радник Вільгельм Помпе, К. Радецький – майстер столярної справи у Чернівцях, архімандрит д-р Василь фон Репта, Йоганн Рібауер – професор Чернівецької промислової школи, К. Ромшторфер – директор Чернівецької промислової школи, Самуель Зальтер – радник Буковинської торгово-промислової палати, Ігнатц Шнірх – чернівецький комерсант, А. Штейнер і компанія – власник парової пивоварні у Чернівцях, Ігнатц фон Шимонович – президент окружного суду в Сучаві, д-р Вільгельм Тітінгер – заступник директора Буковинської спілки іпотечного кредиту, Рудольф Тучек – професор Чернівецької промислової школи, Фрідріх Формунд – майстер-столяр у Чернівцях, д-р Г. Віглицький – секретар Торгово-промислової палати у Чернівцях, крайовий радник Антон Захар [20, с. 12].

23 липня 1899 р. відбулося відкриття зразкових майстерень для бляхарів і чоботарів. Крім інших технічних машин, експонувалася й універсальна столярна машина. Ці майстерні були розміщені у двох дворових кімнатах першого поверху [21, с. 4]. Разом з тим керівництво Промислового музею усі вільні приміщення на першому поверсі, за винятком двох менших кімнат, розташованих навпроти двору, передало в розпорядження правління Крайового музею імені Франца Йосифа за символічну платню. У фінансовому звіті дирекції Буковинського промислового музею за 1899-1903 рр. йдеться про те, що 17 грудня 1899 р. була проведена виставка виробів народних промислів і ремесел до

МУЗЕЄЗНАВСТВО

Різдва Христового [21, с. 1].

Як і в попередні роки, музей працював у вихідні та святкові дні з 10 до 12 та з 14 до 16 години. Вхід для бажаючих оглянути експозиції був безкоштовним. Згідно зі статистичними підрахунками у 1899 р. Промисловий музей відвідало 976 осіб, а вже в наступному 1900 р. музей відвідало 1198 екскурсантів; 1901 - 1048; 1902 - 1156; 1903 - 1170 осіб. В середньому в день музейний заклад відвідувало 17 осіб. Посаду директора музею обіймав К. Ромшторфер, секретаря - Г. Віглицький [21, с. 1]. Цікаво зазначити, що з року в рік збільшувалося число експонатів за рахунок придбання їх у державної ремісничої школи у Чернівцях, Кимпулунзі та дарування жителями краю. Директор музею К. Ромшторфер додав на прохання комітету лісового господарства деякі експонати виробів з дерева, які 1900 р. у Парижі на світовій виставці здобули Гран-прі [21, с. 13].

В інтересах музею його дирекція співпрацювала також з різними закордонними промисловцями. Від фірм, які виготовляли нові, зразкові речі, отримували безкоштовно цінні зразки, зокрема, тогочасні ковани роботи від фабрики металевих товарів Айнгорна у Відні. Особливо тісні зв'язки музей підтримував з профільними професійними навчальними закладами Буковини. Зокрема, з Крайовою школою лозоплетіння у Сторожинці, столярним відділенням Державної промислової школи в Чернівцях й Кимполунзькою професійною школою, найкращі вироби яких неодноразово експонувалися на виставках музею. За ці зразкові речі музей навчальним закладам лише компенсував вартість використаних матеріалів [21, с. 14].

Промисловий музей підтримував зв'язки не тільки з навчальними закладами буковинського краю, але й із аналогічним закладом м. Закопане та ін. Буковинський промисловий музей і ремісничка школа м. Чернівці на той час тісно співпрацювали. Учні цього навчального закладу на практиці мали можливість оглянути музейні експонати [21, с. 15]. Для проведення майстеркласів як наочне приладдя виставлялися вироби з дерева місцевих народних майстрів. Серед них варто зазначити роботи Стрончинського [21, с. 14]. Крім того Буковинський промисловий музей підтримував тісний зв'язок як з Технологічним промисловим музеєм, так і з Австрійським музеєм мистецтва й індустрії у Відні. Варто сказати, що зв'язок з провінційними музеями Австрії підтримувався через колишню Спілку австрійських мистецько-промислових музеїв. Остання утворилася за ініціативи тодішнього директора Брюнського музею та архітектора Ляйшінга. Свою першу

конференцію спілка провела 15 і 18 березня 1900 р. у Відні, в якій з боку Буковинського промислового музею взяли участь члени дирекції К. Ромшторфер і д-р Г. Віглицький. Заявки на участь у конференції подали 12 провінційних музеїв з міст: Брюнн, Будвайз, Хрудім, Чернівці, Грац, Краків, Львів, Лінц, Пільзен, Прага, Райхенбург і Троппау [21, с. 14].

В обговоренні виступів брало участь також Міністерство культур та освіти, а також Австрійський музей мистецтва та індустрії. Теми доповідей торкалися між іншим й організації пересувних виставок і придбання музеями робіт у професійних шкіл. Що стосується останнього питання, то воно також обговорювалось в Міністерстві освіти з представниками цих установ. Міністерський радник д-р Мюллер особливо наголошував, що стосовно обговорюваних рішень з цього питання думка Буковинського промислового музею найбільше збігалася з існуючими намірами в міністерстві [21, с. 15].

У доповіді К. Ромшторфера йшлося про те, що Буковинський промисловий музей вже багато років тісно співпрацював з професійними навчальними закладами Буковини. На його думку, контакт промислових музеїв має бути не лише з професійними школами краю, але й з аналогічними ремісничими навчальними закладами Австро-Угорщини та Європи, що може принести користь обом сторонам. Свого часу Буковинський промисловий музей закуповував численні роботи у професійних школах у Закопаному та Валаському Мезеріччі і вважає, що придбання таких робіт повинно відбуватися по можливості безкоштовно, хіба лише за відшкодування використаних матеріалів. Директор промислової школи і музею К. Ромшторфер ще зазначав, що школа і музей покликані діяти пліч-о-пліч, і що останній повинен стати з'єднувальною ланкою між школою та практикою і тому у його приміщеннях варто проводити (частково) навчальний процес школи, тобто наочно демонструвати технічну й технологічну сторону (зразкові конструкції з деталей, найновіші інструменти тощо) відвідувачам та ремісникам [21, с. 15]. На 2-й і 3-й конференціях у 1901 і 1902 рр. Буковинський промисловий музей не був представлений через віддаленість місць їхнього проведення – в Лінці та Брюнні, та чималі витрати на проїзд. Наступна конференція планувалася у Чернівцях, але через певні обставини відбулася в Лінці [21, с. 16].

Дирекція Промислового музею особливо турбувалася про те, щоб якнайдієвіше співпрацювати з комітетом, якому було доручено придбання і розподіл машин та інструментів для малозабезпечених ремісників із сум, відповідно ухвалених Буковинським сеймом [21,

МУЗЕЄЗНАВСТВО

с. 16]. 22 травня 1902 р. Промисловий музей відвідав д-р Олександр Поповіч, секційний радник Міністерства торгівлі, а 18 грудня того ж року у музеї побував також секретар цього ж міністерства д-р Рудольф Шіндлер. Обидва високопосадовці у книзі відгуків залишили схвальні слова про оглянуті експозиції [21, с. 12].

Радник Міністерства освіти д-р Адольф Мюллер 18 липня 1903 р. теж завітав до Буковинського промислового музею [21, с. 12]. Наступного дня 19 липня 1903 р. крайовий президент К. Гогенлое-Шіллінгсфюрст відкрив виставку давніх і нових художніх вишивок, скомпоновану Спілкою промислових музеїв. Завдяки особливій люб'язності православної архієпископської консисторії було можливо доповнити цю виставку численними зразками давніх високохудожніх вишивок із золотом, сріблом, шовком і перлами із запасників буковинських православних монастирів. Виставка тривала два тижні і її відвідало більше, ніж 1200 осіб серед інших був і митрополит Буковини і Далмації д-р Володимир (фон Репта). Директор музею детально висвітлив цю виставку в ґрунтовній статті в „Czernowitzer Zeitung” („Чернівецька газета”) за 29 липня 1903 р. [26].

Музей, крім виставкової діяльності, проводив і навчальні курси різного спрямування – від технології домашніх промислів до курсів з архітектури, металообробки, технології обробки каменю тощо для різних вікових і майнових верств населення. На цих курсах викладали відомі фахівці з Буковини та окремих країн Європи. Так, наприклад, планувалося в 1899 р., потім з 1 жовтня 1900 до кінця січня 1901 р., а також влітку 1901 р. провести безкоштовні курси з ведення ремісничої бухгалтерської документації, але через незначну кількість бажаючих відвідувати такі курси, їх не було проведено [21, с. 5]. Зате блискучого успіху досяг навчальний курс для жіночого кравецтва. Керувати ним запросили Альбертіну Бургер, колишню викладачку у Віденському жіночому заробітковому товаристві. Через значну кількість бажаючих було створено 4 відділи за днями та годинами навчання і визначено місячну платню за навчання: для першого відділу – 10 крон, другого – 5, а для третього і четвертого платня не визначалася, тому що до них зараховувалися убогі особи. Курс розпочався 15 жовтня 1899 р. і був розрахований на 5 місяців. Записалося до першого відділу 24, другого – 21, третього – 22, четвертого – 27 учнів. Примітно, що до третього відділу вступили також двоє майстрів з пошиття жіночого одягу, які, як і загалом майже всі учні, виконували роботи з великою старанністю.

Курс для жіночого кравецтва був повторений влітку 1900 р.,

а саме з 15 березня до 15 серпня 1900 р. Платня для першого відділу становила 12, для другого – 6 к; третій і четвертий відділи займалися у вечірні години і були безплатні для учасників. Відвідування становило на початку 15, 17, 30 і 26, разом 88; на завершення курсу – 4, 8, 16 і 16, разом 44 учениці [21, с. 6].

22 січня 1900 р. Її Високість дружина крайового президента баронеса Бургіньон в супроводі баронес-доньок вшанувала своїми відвідинами вечірне відділення курсу дамського кравецтва. Члени дирекції музею, урядовий радник К. Ромшторфер і секретар палати д-р Г. Вігліцький з'явилися для зустрічі і супроводу дам до навчальної зали, де викладачка пані Бургер після сердечного привітання з боку директора К. Ромшторфера показала роботи деяких учениць і додала необхідні пояснення про хід навчання і методи викладання. Г. Вігліцький подав по цьому деякі відомості про мету музейного курсу та про відвідуваність теперішнього навчального курсу. Її Високість пані баронеса Бургіньон виявила жвавий інтерес до цього навчання, яке вона визначила як надзвичайно корисне. Баронеса просила пані Бургер пояснити окремі роботи, при цьому висловила подяку викладачці.

Роботи учнів курсів жіночих кравців, які були урочисто закриті директором 13 березня та 8 вересня, публічно виставлялися 13-15 березня та 8-10 вересня. Одна із учениць від імені курсанток висловила вдячність правлінню та дирекції Промислового музею, а також своїй викладачці [21, с. 6-7].

За ініціативи Буковинської торгово-промислової палати і Промислового музею було проведено Службою підтримки ремесел Міністерства торгівлі з 15 липня по 17 серпня 1901 р. у залі рисунків Промислового музею курс шевців. Це перший випадок, що в населеному пункті Австрії такий курс відбувався вдруге (вперше курс відбувся тут у 1896 р. під час виставки двигунів). Керував цим курсом пан Яків Гулка, який проводив навчання і на минулому курсі шевців у 1896 р. Бажаючих відвідувати ці курси було надзвичайно багато. Більше ніж 70 швацьких майстрів і підмайстрів звернулися про зарахування [21, с. 7].

Проте з огляду на обмежені площі не всі бажаючі були зараховані, у зв'язку з цим робився вибір. У першу чергу зараховувались курсанти родом з Буковини. Загалом було прийнято 40 осіб, число яких упродовж перших тижнів зменшилося до 28 у зв'язку з тим, що деякі учні не могли знайти часу для їх відвідування. З тих, що залишилися, було 16 майстрів і 12 підмайстрів. Курс відкрив секретар палати Г. Вігліцький від імені дирекції Промислового музею промовою до учасників, у

якій відповідно пояснив значення професійних курсів для дрібних ремісників.

Навчання відбувалося щоденно, за винятком неділь і свят, з 17 до 22 години і стосувалося спочатку будови людської ноги, при цьому принесені фаховим учителем моделі як навчальний засіб суттєво прислужилися для засвоєння. Необхідний матеріал: шкіра, тканина, папір і т.п. надавалися відвідувачам безкоштовно Буковинським промисловим музеєм. Отже учасники курсу від його відвідування не мали жодних витрат. Незадовго перед завершенням курсів цісарсько-королівський інспектор для текстильної та одягової галузей Служби підтримки ремесел Міністерства торгівлі пан Карл А.Й. Цінбург інспектував роботу. Він був дуже задоволений відвідуванням і успіхами учасників курсу і висловив свою подяку. 18 серпня 1901 р. курс шевців закриття згідно з програмою [21, с. 8].

Одночасно із закриттям вищезазначеного курсу відкрилася виставка учнівських робіт, виготовлених під час практичних занять на цьому курсі. На цю святкову подію у залі рисунків Буковинського промислового музею зібралися всі учасники курсу на чолі із заступником голови Чернівецького товариства шевців Андреасом Воллаком, який теж брав участь в цьому курсі. Поряд з ними на цьому святі знаходилися президент Буковинської торгово-промислової палати і віце-президент правління Буковинського промислового музею, пан цісарський радник Ф. Лангенган, цісарсько-королівський інспектор пан Цінбург, фаховий вчитель пан Гулка, службовець торгової палати пан Деккер, представники преси і декілька досвідчених ремісників краю. А. Воллак привітав пана президента торгової палати при його появі і запросив офіційно відкрити виставку. Цісарський радник Ф. Лангенган звернувся до присутніх з промовою, в якій висловив своє задоволення тим, що в Чернівцях вдалося організувати другий курс шевців, який викликав неабияке зацікавлення ним з боку ремісників. Він наголосив сподівання, що знання, отримані відвідувачами курсу, принесуть їм неабияку користь. Виступаючий також подякував фаховому вчителю пану Гулці і вказав, зрештою, на те, що огляд курсу паном інспектором Цінбургом є доказом того, що в міністерстві теж жваво цікавляться шевським ремеслом на Буковині. На останок він оголосив курс закритим, а виставку – відкритою [21, с. 9].

В обід відбулося фотографування усіх учасників курсу з радником Ф. Лангенганом, інспектором Цінсбургом і фаховим вчителем Гулкою. Далі у звіті йдеться про те, що на виставку завітало чимало бажаючих.

По обіді 18 серпня 1901 р. виставку відвідав митрополит Буковини і Далмації Аркадій (Чуперкович), бургомістр А. Кохановський і віце-бургомістр д-р Е. Райс. Святкове вручення дипломів після закінчення курсів проводилось у понеділок, 19 серпня, об 11 годині. При цьому були присутні президент краю фон Бургіньон-Баумберг з урядовим радником д-ром фон Дузінкевичем, а також президентом торгової палати радником Ф. Лангенганом [21, с. 10]. Перед початком роботи курсу жіночого крою та шиття вільну залу засідань було надано з 1898 р. художнику Миколі Івасюку (випускнику Віденської і Мюнхенської академії мистецтв) для завершення його монументальної картини „Урочистий в'їзд козацького гетьмана Хмельницького в Київ взимку 1648 р.”, – зустріч на порталі Софійського собору. (Нині картина фігурує під назвою „В'їзд Богдана Хмельницького в Київ”).

Буковинський промисловий музей виконував ще й інші завдання в професійній післяосвіті ремісників, зокрема, було виділено 3 стипендії для столярних підмайстрів. Їх отримали в 1902-1903 рр.: Казимир Голецький 540, Йосиф Зільцер 292,5 та Іван Харина 310 крон) і дістали можливість відвідувати пробний курс майстрів для столярів, організований в промисловій школі [21, с. 11]. Музей неодноразово також направляв місцевих фахівців для участі в курсах майстрів Віденського технологічного промислового музею. Крім того, в його приміщеннях виставлялися зразкові вироби буковинських ремісників, зокрема столяра Стрончинського та ін. [21, с. 12].

Необхідно відзначити, що до початку Першої світової війни музей демонстрував стійку динаміку у своїй науково-дослідній та експозиційній діяльності. До вищезазначеного періоду форми і методи роботи музею набули певної стабільності. Крім постійної експозиції, побудованої на основі фондів матеріалів, які сягнули на 1913 р. кількох тисяч, практикувались численні виставки як на базі власних колекцій, так і колекцій приватних осіб. Паралельно проводились виставки передової техніки та технології, експонати яких закуповувались не тільки буковинськими промисловцями, але й промисловцями з Росії, Румунії та ряду інших країн [15, с. 16-17]. Природно, що вже під час Першої світової війни музей тимчасово не працював і відновив роботу лише на початку 1919 р. за нової, вже румунської адміністрації.

Отже, підсумовуючи вищевикладений матеріал, можна констатувати наступне. Буковинський промисловий музей з перших років своєї роботи став відомим і авторитетним центром збору, опису та експонування історичних артефактів та новітніх технічних досягнень, які з часом

зайняли належне місце в культурно-освітньому розвитку краю. Цей музейний заклад, при відповідному державному фінансуванні й створенні сприятливих умов, достатньо швидко перетворився на справжню скарбницю пам'яток матеріальної та духовної культури і технічних новинок.

Разом з тим, за австрійської доби музейна справа на Буковині в цілому досягла достатньо високого професійного рівня. Не останню роль для активізації музейної галузі відіграло і саме законодавство Австро-Угорської імперії, яке спонукало та сприяло забезпеченню збирання, збереження та наукового вивчення рідкісних предметів мистецтва, побутової старовини, технічних досягнень тощо.

Однак головною запорукою вагомих здобутків музею як в науковій сфері, так і культурно-освітній була діяльність ентузіастів музейної справи на Буковині, зокрема – відомих підприємців і меценатів краю, представників міської інтелігенції, інженерно-технічних працівників, а також політиків та адміністраторів. На останок варто додати, що 1935 р. румунська влада прийняла рішення про реорганізацію цього музейного закладу, в результаті чого він був об'єднаний з Крайовим музеєм і новоутворена інституція отримала назву – „Музей короля Кароля II”.

Джерела та література: 1. Державний архів Чернівецької області (далі ДАЧО). - Ф. 3. - Оп. 2. - Спр. 15792. Листування з керівництвом Промислового музею Буковини про затвердження йому щорічної субвенції з державної казни за 1893 р. - 7 арк.; 2. ДАЧО. - Ф. 3. - Оп. 2. Спр. 17833. Ювілейне видання книги про діяльність Промислового музею м. Чернівці, випущеної у зв'язку з 10-річчям від його заснування. 16 липня 1898 – 2 вересня 1899 р. – 93 арк.; 3. ДАЧО. - Ф. 3. - Оп. 2. Спр. 16477. Відношення Міністерства фінансів про видачу субвенції Промислового музею м. Чернівці для закінчення будівництва за 1895 р. - 2 арк.; 4. ДАЧО. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 1673. Справа про передачу земельної ділянки, яка належала магістрату комітету по організації будівництва Промислового музею Буковини за 1893-1894 рр. - 11 арк.; 5. ДАЧО. – Ф. 862. – Оп. 1. Спр. 20. Матеріали про діяльність Буковинського промислового музею (статут, положення, кошторис, листування, протоколи) за 1897-1920 рр. – 52 арк.; 6. Буковина. – 1888. – 16 (28) грудня. – С. 4; 7. Буковина. – 1894. – 8 (20) квітня. – С. 4; 8. Буковина. – 1896. – 1 листопада. – С. 4; 9. Затуловська О. Піддубний І. З історії діяльності буковинських музеїв / О. Затуловська, І. Піддубний // Музейний щорічник, 2002. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – С. 3-9; 10. Затуловська О. Піддубний І. З історії найстарішого музею / О. Затуловська, І. Піддубний // Буковинське віче. – 1998 – 20 травня; 11. Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Р. Ф. Кайндль. – Чернівці: Зелена Буковина, 2005. – 300 с.; 12. Никирса М. Чернівці. Документальні нариси з історії вулиць і площ / М. Никирса. - Чернівці: Золоті литаври, 2008. -

452 с.; 13. Танащик Д. Виникнення та діяльність Буковинського промислового музею (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Д. Танащик // 50 років возз'єднання Північної Буковини і Хотинського повіту Бессарабії з Радянською Україною у складі СРСР. Тези доповідей та повідомлень обласної історико-краєзнавчої наукової конференції (Чернівці, 11-12 травня 1990 р.). – Чернівці, 1990. – С. 199-200; 14. Танащик Д. Стан колекціонування та музейної справи на Буковині у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Д. Танащик // Питання історії України: Зб. наук. ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – Т.2. – С. 200-2008; 15. Танащик Д. Колекції та музеї Північної Буковини у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. / Д. Танащик. Музейний щорічник. 2002. – Чернівці: Золоті литаври, 2002. – С. 12-18; 16. Чернівці на поштових листівках 1886-1918. З колекції Геннадія Янковського. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – 95 с.; 17. Чеховський І. Прогулянка Чернівцями та Буковиною: Путівник / І. Чеховський. – К.: Балтія-Друк, 2007. – 268 с. 18. Шевченко Н. Чернівці: 100 відомих адрес. Довідник туриста-краєзнавця / Н. Д. Шевченко Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – 188 с.; 19. Catalog der grossen internationalen Gemälde –Ausstellung im Gewerbe-Museum in Czernowitz. – S.l. et s.a. – 8 S.; 20. Rechenschafts-Bericht der Direktion des Bukowiner Gewerbemuseums über ihre Tätigkeit in den Jahren 1898. – Czernowitz, 1899. – 15 S.; 21. Rechenschafts-Bericht der Direktion des Bukowiner Gewerbemuseums über ihre Tätigkeit in den Jahren 1899, 1900, 1901, 1902 und 1903. – Czernowitz, 1903. – 20 S.; 22. Rechenschafts-Bericht der Direktion des Bukowiner Gewerbemuseums über ihre Tätigkeit in den Jahren 1904. – Czernowitz, 1905. – 19 S.; 23. Das Bukowiner Gewerbe-Museum. (1887-1897). – Czernowitz, 1897. – 136 S.; 24. Czernowitzer Zeitung. – 1895. – 15. Dez. – S. 2; 25. Czernowitzer Zeitung. – 1896. – 3. Nov. – S. 4; 26. Czernowitzer Zeitung. – 1901. – 18. Aug. – S. 2.